ІВАН МЕЛЕЖ

Адна

Іван Мележ

АДНА

апавяданне

I

На дзевяты дзень Аня зноў пераступіла парог хаты, у якой жыла сястра Арына.

У хаце нікога не было. Дзяўчына кінула на лаўку жакетку, стомлена прайшлася па пакоі. Дзе ж усе? Толькі яна падумала гэта, як у сенцах бразнула клямка і ўбегла ўстрывожаная бялявая Лорка, Арыніна дачушка.

— Цёця Аня! — узрадавана ўскрыкнула яна і кінулася да дзяўчыны. Лорка прыціснулася і хвіліну стаяла моўчкі, незнаёма сур'ёзная, нейкая пасталелая.— Ой, што тут было без вас,— раптам сумна прамовіла яна.

— А дзе мама?

— Мама на гародзе. Яна сказала — к нам нехта пайшоў, ідзі паглядзі, хто гэта?.. Табе трэба, каб яна прыйшла?

— Пакліч, Лорка.

Аня села на лаўку. Вось яна і дайшла да прыстанку. Скончыўся шлях, цяпер няма куды спяшацца, можна спачыць, даць спакой натруджаным нагам, падбітым доўгай неспакойнай дарогай. Аня так спяшалася дайсці сюды, але цяпер, калі яна ўжо тут, у яе, як і раней, няма жаданага спакою. Чаму на сэрцы такая трывога?

«Ой, што тут было без вас»,— успомніліся ёй словы Лоркі.

За акном праплыла сумным ценем Арыніна постаць.

Сястра спаткала нявесела. Увайшла павольна, паставіла да сцяны капаніцу і моўчкі стала пасярод хаты, не вітаючыся, апусціўшы пачарнелыя ад зямлі рукі.

Калі Аня падышла да Арыны і ўзяла за плечы, вусны сястры задрыжалі, а ў кутках вачэй набеглі дзве светлыя празрыстыя кроплі.

— Што такое? — спалохана і разам з тым тонам, у якім

чуўся загад, шапнула Аня.

— Маму нашу...

— Што?!

— Забілі маму. Няма мамы...— сястра, прыпаўшы да Анінага пляча, горка, з адчаем, не стрымліваючыся больш, загаласіла.

У грудзях Ані зрабілася пуста, усе думкі, усе пачуцці адразу зніклі. Гэта была важкая балючая пустата.

«Маму нашу...»

Яна стаяла нерухома, і нерухомым, застылым быў яе твар, на якім застаўся той выраз спалоху, калі яна гаварыла: «што такое?»

— Калі гэта было?

— У тую суботу...

Больш яна нічога не пыталася, а Арына сама нічога не стала расказваць.

Толькі пад вечар, калі сядзелі на ганку, сястра зноў загаварыла:

— Маму расстралялі, як толькі прыйшлі. І яшчэ васемнаццаць чалавек. Бацьку Андрэя Віткоўскага таксама. І пра цябе дапытваліся, не верылі, што ты пайшла... Вывелі іх за сяло — туды, дзе гліну летась капалі. Стары Віткоўскі дык сам ісці не мог, так яго збілі. Яго вялі пад рукі Марыся Краўчукова і Алена... А мама — худая, белая, як снег... Іх паставілі каля ямы на глінішчы. Людзей сагналі з сяла, каб глядзелі ўсе...

— За што іх?

— За тое, што за сялом нехта забіў салдата...

Рот яе перасмыкнула сутарга. Яна колькі хвілін стрымлівала слёзы, прыкусіўшы балюча ніжнюю збялелую губу.

— Не магу далей...— прамовіла Арына.

Аня сядзела ціха. Яна спачатку нібы не заўважала ні таго, што сястра змоўкла, ні таго, што потым тая заплакала,— ніводная рыска не варухнулася на Аніным твары. Збітая і спустошаная страшэнным горам, яна сядзела бяздумная, уваbраўшы галаву ў плечы, з затоенай трывогай чакала, што Арына скажа яшчэ.

Але Арына не гаварыла нічога. Толькі рыдала, горка, уголас, па-жаночы. І чым больш яна рыдала, тым цвярдзей, нецярплівей станавілася на душы ў Ані. Яна сухім голасам выціснула:

— Кажы... Што далей.

Гэта было не падобна на просьбу. Арына здзіўлена падняла галаву.

— Я хачу ўсё ведаць... Усё.

Выціраючы ражком хусткі вочы, хліпаючы, як дзіця, Арына стала расказваць.

— Яны ляжалі там тры дні... І наша мамка, Аня, таксама. Немцы забаранілі хаваць, прыгразіліся, што будуць страляць тых, хто паспрабуе ўзяць забітага... На чацвёрты дзень навалач гэтая паехала, і мы з Леркай мамку прыбралі і занеслі на могілкі...

Аня слухала цяпер стрымана, з упартай, строгай уважлівасцю. Арына заўважыла, што Аня змянілася за гэтыя некалькі хвілін,— калі раней яна была разгубленая, то цяпер здавалася амаль спакойнай, нават праз меру спакойнай.

— От, цяпер я ведаю ўсё, — нібы з палёгкай, з ноткай нейкай пагрозы прагаварыла яна, калі Арына скончыла. — Як сваімі вачыма пабачыла...

І быццам для доказу, што гаворка пра няшчасце скончана, Аня стала апавядаць пра дзевяць дзён, што аддзялялі яе ад той помпай раніцы, калі яна развіталася з Арынай.

— Дайшла я з таварышкамі аж да Полацка... Там са мной яшчэ дзве настаўніцы было з нашай школы... А тады я сказала: не пайду далей на ўсход, хоць што!.. Каля лесу, бачу, танкі стаяць. Я адразу да танкістаў,— трапіла на трох, што сядзелі на траўцы і палуднавалі. Я да іх, пытаюся, дзе тут пагаварыць з камандзірам якім? Адзін адказвае: я — камандзір. Кажу, прымайце да сябе, хачу ваяваць... А яны пачалі жартаваць, падсмейвацца, — асабліва адзін — бялявы такі. «Вазьмі,— кажа,— лейтэнант... Канцэнтрат пшонны варыць». Эх, і загарэлася я, Арына,— як сказала некалькі добрых слоў, дык ён адразу прысмірнеў. «Ого! — пакруціў галавою ды да хлопцаў: — Гэта язычок!» — і паказаў, як знайсці камандзіра. А я на развітанне яму: «Не маеш права, дык не затрымліваў бы!» Прыйшла да камбата, камандзіра батальёна, маёра Бродкіна. Ён паслухаў, харошы такі чалавек, падумаў і кажа, што прымае — сястра ім патрэбна была. Далі мне, Арына, шынельку, сумку, і стала я — таварыш чырвонаармеец...

Яна раптам схілілася над каленам і дакранулася пальцамі да рудога, запыленага бінта, што абгартаў правую загарэлую лытку.

— Цябе ранілі, ці што?

— Ранілі,— прамовіла Аня такім тонам, што сястра не зразумела, жартуе яна ці сур'ёзна гаворыць.

Тугі, моцна сціснуты вузялок не развязваўся. Аня ўстала, увайшла ў хату, а ўслед падалася і Арына. У хаце Аня ўзяла са стала нож, разрэзала вузел і, прысеўшы на ўслон, пачала спрытна разгортваць зляжалую істужку бінта.

— От якая рана.

У яе руцэ Арына ўбачыла ўвагнутую шэрую кніжачку.

— Камсамольскі білет?

— Білет,— спакойна кіўнула Аня. Яна шурпатымі далонямі беражліва выпрастала і перагарнула вокладку.

Прачытала павольна, з доўгімі паўзамі сваё прозвішча, імя, год нараджэння, час уступлення ў камсамол — май, 1940 год...— 14 мая 1940 года, — дадала яна сабе, памаўчала і перагарнула яшчэ старонку. Позірк прайшоў па некалькіх радках узносаў. Апошні ўзнос і подпіс стаяў супроць радка— «чэрвень». Здавалася, яшчэ не высахла чарніла.

Усе іншыя клетачкі былі пустыя.

Апошні ўзнос. За гэты месяц яна ўжо не плаціла і за наступны, за жнівень, мусіць, не будзе...

Ніколі такой блізкай і дарагой не была для яе гэтая маленькая кніжачка з абрысам Леніна на вокладцы.

— Каля Глыбокага наткнуліся на праверку, нас пачалі абшукваць. Адзін — высокі і руды, да мяне — лап, лап — і выцягвае з кішэні білет. «О, Ленін! Чый это? Твой?» Я сказала, што мой. «Камсамолка?! Цябе за это надо — пук, пук, расстраляць!» А сам, паганы, узяўся за яго і хоча разарваць. Я хапіла за білет і вырвала: «Не трэба рваць,— кажу,— у мяне іншых дакументаў няма». «Куды ідзеш?» — пытаецца. «Дадому. Вучылася ў Віцебску, іду дадому. Не хацела адступаць». Гавару яму смела, голасна, упэўненая такая, аж дзіва. «А, это гут,— зарагатаў немец.— Ну, лядно, ідзі». Адпусціў мяне. Тады я адышла трохі, выняла білет з кішэні ды абкруціла вінтом... на назе...

— Адчайная ты! — прамовіла сястра, як бы з асуджэннем. Але Аня не заўважыла гэтага тону. Яна разгладзіла вокладку.

— Ну, а больш не чапляліся?

— Чапляліся. Яшчэ чатыры разы трапляла да іх... Казала ўсё: дадому з Віцебска іду...

Як толькі змоўкла, адышла ад успамінаў, грудзі сціснуў глухі боль: «Мама, мама». Аня не магла звыкнуцца, згадзіцца з думкай, што маці, такой любай, лагоднай, клапатлівай, ужо няма.

Яны доўга маўчалі. Прыйшла Лорка, і Арына адразу паклала яе спаць.

— Дзе Віткоўскі, ты ведаеш? — шапнула Аня сястры, калі тая вярнулася да акна.

— Не ведаю. Але, мусіць, недалёка недзе. Кажуць, што ён у партызанах.

Аня стала тым жа шэптам распытвацца пра іншых таварышаў, з якімі не бачылася — ёй здавалася — страшэнна даўно, але Арына амаль нічога не магла сказаць ёй.

Усіх за нейкага паўмесяца вайна раскідала, развеяла па розных шляхах...

Як яно пойдзе, гэтае новае, незнаёмае жыццё? Што яно ёй прынясе?

II

На наступны дзень яна пайшла з Арынай жаць.

Ах, якое дружнае, якое высокае жыта! Поўныя тугія каласы важка пагойдваюцца пад гарачым павевам ветру, пругка выгінаючы спелыя сцяблiны.

Толькі не радуе гэта багацце вачэй. Не ў час урадзіла жыта. Не ведалі людзі, кладучы зярняты ў старанна абробленую пульхную глебу, што іх праца можа прапасці марна, што буйныя каласы, якія вырастуць з тых зярнят, будуць не радасць выклікаць, а смутак, словы праклёну і нянавісці да варожай навалы.

Ах ты, жыта, жыта!

Аня закручвае перавясла, выпростваецца. Вакол поле — залатое бяскрайняе мора — перакатваецца хвалямі, шапоча. Упершыню яно тут красавалася загонамі, уперамежку з палоскамі, якія таксама былі ўжо дзе-нідзе калгаснымі. Вясной уступіла ў калгас і Арына,— і

вось давялося зноў вярнуцца на сваю палоску.

— Стамілася? — пытаецца Арына ў Ані.

— Не... Пасядзець хачу.

Яна садзіцца на сноп. Не горнецца ў Ані душа да гэтай працы, да цішыні. Арына жне павольна, не спыняючыся. А Аня думае пра танкістаў, пра камбата Бродкіна, што ляжыць у зямлі пад Полацкам. Хіба ж можа яна пасля ўсяго, што прайшло за гэтыя дні цераз сэрца, жыць так — жаць сабе жыта паціху.

Эх, чаго яна вярнулася сюды, чаму яна не пайшла далей на ўсход?.. Яна марыла тут знайсці справу, сапраўдную справу, а замест гэтага жне жыта.

Што ж, гэта — дзень-два, а потым яна знойдзе тую справу, быць не можа...

Потым у яе памяці паўстае вобраз маці. Яна бачыць сіняватыя матчыны вочы, сумныя і вільготныя, што пазіраюць на яе з пяшчотай. І Ані ў каторы раз успамінаецца апошняе развітанне — ясная, залітая сонцам раніца за сялом. Як яна, маці, журботна глядзела на Аню, нібы ведала, што больш не прыйдзецца спаткацца.

«Мама, мама!.. Любая, родная мама! Каго я так любіла, як цябе. І хто столькі радасці і горычы зрабіў табе, як я, твая неспакойная дачка. Даруй мне, мама!..»

І не заўважыла, як ажылі, наплылі, пайшлі ўспаміны, сёння асабліва шчымлівыя і горкія.

Эх вы, бесклапотныя дні дзяцінства, што адляцелі сном так рана. Матчыны пяшчоты — як вясновыя, ясныя праменьчыкі!..

Згадалася, як маці шыла новую сукеначку, калі яна, Аня, стала хадзіць у школу. Згадалася, як, вярнуўшыся дахаты, узбіралася на матчыны калені, пыталася:

— Мама, а чаму нас вучаць па-чужому гаварыць? Чаму

там не гавораць так, як дома?

— Бо там... чужыя настаўнікі.

— А чаму там чужыя настаўнікі? Хіба ў нас сваіх няма?

— Ёсць і свае, дачушка. Толькі ім не дазваляюць вучыць...

Анька тулілася да роднага пляча, дапытвалася:

— А чаму не дазваляюць?

— Таму, што паны хочуць, каб тут былі іх парадкі... Каб усё па-іхняму.

— Ну і хай не дазваляюць. А ён бы ўзяў ды і ўсё роўна вучыў па-нашаму.

— Нельга, дачушка. Яго б пасадзілі ў турму... Або як... тату нашага...

Маці больш не гаварыла, моўчкі гладзіла белую галоўку дачкі. Пачынала моргаць вачыма, што станавіліся бліскучымі, закрывала іх, адварочвалася. Анька прыціскалася галоўкаю да матчыных грудзей і не дыхала.

Згадалася: маці век гаравала па яе, Аніным, бацьку. Аня сама не помніла яго; маці казала: у той час, калі яна, Анька, нарадзілася, бацькі не было дома, быў на вайне, і вярнуўся, калі ёй было паўгода. Агародамі, хаваючыся падышоў да хаты, прынёс з сабою з роднай Арміі Чырвонай рускую вінтоўку, увечар змазаў яе, абгарнуў анучамі і схаваў у застрэшшы ў хляве.

Жыць ім было неспакойна: улада белай Польшчы, што запанавала нібы навек, не забыла, што бацька на фронце біўся супраць яе. Праз год наведаліся гайнёю — перакапалі, раскідалі ўсё ў хаце, на двары, у хляве, чагосьці шукаючы. Потым звязалі бацьку рукі за спіною і павялі, лаючыся, штурхаючы ў спіну карабінамі.

Назад бацька не вярнуўся...

Успомніла, як упершыню разлучылася з мамаю. Мама адвяла яе да Рыгора Лельчука, далёкага іх родзіча і першага багацея на ўсю вёску. Аньцы дазвалялі хадзіць у школу, увесь іншы час яна павінна была нянчыць дзіця гаспадара. Да заняткаў яна цяпер мала рыхтавалася, а часта і зусім прыходзіла непадрыхтаваная. Настаўнік лаяўся і грозіўся выкінуць яе са школы.

Дома злаваў Ляльчук,— яму не падабалася, што нянька, якая есць яго хлеб, ходзячы ў школу, марнуе час.

— Або школу пакінь, або ідзі ад мяне. Мне трэба няньку, а не дармаедку...— сказаў ён аднойчы.

Анька сабрала свае лахманы і вярнулася дамоў. Маці спаткала яе занепакоена. Паслухаўшы дачку, яна заплакала, а калі выплакалася, накінула на галаву хустку, пайшла да Рыгора. Вярнуўшыся, сказала:

— Трэба ісці назад, дачушка. Ён больш не будзе так, ён сказаў мне.

Правяла на ганак, прытуліла пяшчотна да грудзей і ўздыхнула.

Яна часта наведвалася. І кожны раз што-небудзь прынясе: ці сшытак, ці кніжку, ці гасцінец які. Сядзела ў каморцы, на ложку, дзе спала Аня, і ўсё пыталася, як яна вучыцца, ці не думае, не дай бог, кідаць школу, ды настаўляла:

— Вучыся, дачушка, вучаным усюды дарога... От, што я, невучоная?!

Тады з імі звычайна сядзела і Рыгорыха. Аня ведала, што Рыгорыха баялася, каб маці чаго не ўзяла ў яе. Анька чырванела ад сораму і абурэння: як яна можа думаць такое пра яе маму!..

Рыгорыха адрывала Аньку ад маці, прыдумляла знарок якую-небудзь работу...

«Эх, чаго гэта ўсё ўспамінаць»,— схамянулася Аня. Яна

паволі перавязала хустку, устала са снапа, выпіла з гладышкі цёплай вады і падалася да сястры жаць...

Пасля полудня Аня пайшла ў лес, па ягады.

Хораша летам у лесе! Стаіць млосная, з густым пахам соснаў і ягад, цішыня. Не варушачыся, дрэмлюць зялёныя іголчастыя лапкі, як раса, блішчыць смала. На палянцы — чырвоныя россыпы суніц. Буйныя, як клубнічныя, галоўкі суніц усцілаюць яркім агнём зямлю.

Аня збірае ягаду за ягадай у вязаны лазовы кораб, час ад часу кладзе сунічку ў рот. «Тут Можна набраць адразу поўны кораб,— падумала Аня.— Пэўна, ніхто і не быў тут».

Аня любіць і ведае лес. Ёй тут, у гэтым вялізным лесе, бадай знаёмая кожная паляначка, кожная сцяжынка. Яна яшчэ малой, бывала, цэлымі днямі прападала ў лесе, заміраючы ад страху, хадзіла па цёмных сцежках, забіралася ў гушчары.

За дрэвамі ў цемры ёй маляваліся страшныя здані, ваўкі, мядзведзі, але неадольная сіла вабіла ў загадкавую глыбіню.

Далей, за палянкай, на іглiцы і ў траве Аня заўважыла ўмяціны. Сляды ад ботаў. Аня знайшла на пясчанай лапінцы два ясныя адбіткі: дзяўчыне здалося, што невядомцы былі ў вайсковых ботах.

Ззаду хруснула. Яна азірнулася і ўбачыла высокага чалавека ў вайсковым адзенні з партупеяй цераз плячо, без шапкі. Бялявыя густыя валасы рэзка аддзяляліся на чырвоным загары шырокага лба.

Чалавек уважліва пазіраў на яе. Усміхнуўся.

— Добры дзень!

Падышоў, узяў ягад з кораба.

— Смачныя ягады! — пахваліў, неўпрыкметку ўсё

прыглядваючыся да Ані.

— Бярыце яшчэ,— сказала Аня.

Вайсковы чалавек моўчкі ўзяў яшчэ жменю і стаў кідаць у рот. Чалавек быў няголены, і гэта надавала яму пажылы выгляд, насуперак маладому позірку вачэй.

Кінуўшы ў рот некалькі ягад, незаёмы прамовіў:

— Добрыя ягады. У нас, бадай, горшыя.

— Дзе гэта ў вас?

— Там,— чалавек махнуў рукою.— Далёка.

На баку яго ў кабуры ляжаў пісталет ТТ.

— Адкуль сама? — гледзячы ў вочы, проста, з прыяцельскай ноткай, нібы ён яе ведае, запытаўся чалавек.

— З Чапліч.

— З Чапліч?.. Далёка адсюль да іх?

— Кіламетры два.

Ён пацікавіўся, ці ёсць немцы ў сяле, дзе яны стаяць. Аня, расказаўшы пра гэта, запыталася: — Туды ідзяце? — Яна махнула на ўсход. Чалавек узяў суніц у руку, кінуў некалькі ў рот, кіўнуў галавою.

— Дзе тут лепш ісці на Полацк?

Аня адказала. Потым уласцівым ёй пачуццём адчуўшы, што гэты чалавек сапраўды свой, што яму патрэбна дапамога, яна без усякай перасцярогі адразу заявіла:

— Я магу вас правесці...

Чалавек, відаць, здзівіўся такому хуткаму рашэнню, але нічога не адказаў,— ён таксама рызыкаваў і не ведаў: верыць ці не верыць гэтай незнаёмай дзяўчыне, якая сама набіваецца ісці ў небяспечны шлях.

А дзяўчына, не даючы разважыць, меркавала ўжо спрытна:

— Вы тут застанецеся. Або не, лепей пройдзем бліжэй да сяла. Там ёсць адно глухое месца — ніхто не ўбачыць. А я пайду ў сяло, занясу ягады, скажу сястры, каб не чакала і не трывожылася. А ўвечары мы выйдзем, добра?

Аня, не чакаючы згоды, узяла кораб і павесіла на плячо. Яна не любіла марудзіць,

— А калі я цябе зараз завяду ў паліцыю? — чалавек узяў Аню за руку.— Можа я правакатар?

— Вы — правакатар? Вы — лейтэнант, засталіся ў акружэнні. Тут недзе недалёка ад вас хаваюцца некалькі байцоў вашых.

Лейтэнант здзівіўся зноў, але стараўся не выдаць гэтага.

— Чаму вы так думаеце?

— Таму, што тут ёсць сляды не толькі вашы, і яшчэ — таму, што дрэнны той лейтэнант, які застаўся адзін... А вы, здаецца, не такі... А што вы мяне палохаеце — гаворыць аб тым, што вы не ўпэўнены. Не верыце мне... Не бойцеся, я не падвяду!

І чалавек згадзіўся. Гэтай бялявай, худзенькай дзяўчыне нельга было не верыць.

...Увечары, ледзь трохі сцямнела, Аня выйшла з сяла.

У лесе яна сустрэлася з лейтэнантам, з якім было пяцёра байцоў.

Усю ноч без супынку ішлі па сцежках, а то і проста па полі, мінаючы вёскі, варожыя паліцэйскія пасты. Калі добра развіднелася, яны былі ўжо на ўскрайку лесу, за невялікім мястэчкам, кіламетраў за трыццаць ад сяла.

— Дай руку, сястра,— сказаў адзін з байцоў.— Дзякуй

табе... Жыць буду, не забуду.

Ён памаўчаў, відаць, яшчэ хацеў штосьці сказаць, але не сказаў нічога, а раптам сціснуў Аніну далонь так, што занылі пальцы.

Другім стаў развітвацца лейтэнант.

— Дзякую, Анна Іванаўна. І ад мяне і ад усіх.

Аня перабіла яго:

— Нашто дзякаваць столькі? Хіба ж я магла інакш? Якая трэба яшчэ падзяка — толькі б дайшлі...

— Так, дайсці б. Далёка вельмі!

— Слухай, Анна Іванаўна,— загаварыў лейтэнант,— думаю, не памыляюся, што кажу гэта. У лесе за Паставамі я захаваў вінтоўкі. Людзі палеглі... А вінтоўкі я падабраў і закапаў. Патрэбны будуць, можа, каму-небудзь з нашых — аддай іх...

Ён выняў з кішэні лісток паперы.

— Тут напісана, як знайсці тое месца.

Ён даў паперку, зашпіліў кішэню і адразу прамовіў да сваіх:

— Пайшлі.

Яны хутка зніклі ў росных кустах. Ані, калі яна, трымаючы ў руцэ паперку, засталася адна, зрабілася раптам журботна, нібы рассталася з сябрамі.

Гадзіны дзве Аня перабыла ў лесе, што абуджаўся ад начной цішыні, а потым, як угрэла сонца, падалася назад. Яна адчувала сябе змарнелай. Бяссонная ноч і трыццацікіламетровы начны шлях даваліся ў знакі. Балелі ногі, і яна некалькі разоў садзілася адпачываць.

Дадому Аня дабралася толькі пад вечар.

III

Ішлі дзень за днём, аднастайныя, здавалася, незвычайна доўгія і пустыя. Аня ўсё таксама ж хадзіла на поле, на агарод, старалася дапамагчы Арыне, і ўсё таксама ж за ёй услед хадзіла адчуванне адзінокасці, адарванасці, спусцеласці і непакой аб тым, што трэба штосьці рабіць, штосьці рабіць для тых, што на фронце, для той вялікай справы, якая чакала яе.

Дзе хлопцы, дзе Андрэй? Вось каго б знайсці, вось хто б даў ёй справу...

Але ішлі дні,— хутка тыдзень будзе,— а яна не магла знайсці нікога і вымушана была сядзець, адна, адна...

І вось зноў знайшлася справа.

— Анечка,— усхвалявана зашаптала Арына,— у жыце тры чырвонаармейцы. Раненыя ляжаць... У сяло не паказваюцца — баяцца, што немцы расстраляюць іх...

— Дзе ў жыце?

— На нашым полі, каля трох бяроз.

— Ты нікому не казала пра гэта? — запыталася Аня.

— Нікому.

— Добра... І не кажы нікому.

«Памагчы ім»,— падумала Аня. Гэтая думка адразу захапіла дзяўчыну, якая не так занепакоілася, як узрадавалася, адчуўшы, што зноў з'явіўся раптам клопат.

— Мы іх перанясём да цябе ў хлеў, добра?

Яна пачне з гэтага... А там... а там будзе відаць, што рабіць...

Як толькі сцямнела, Аня накінула хустку і ціха выйшла з хаты. Услед за ёй стукнула клямкаю, выйшла Арына.

«Пайду з табой,— прашаптала яна і, нібы апраўдваючыся, дадала: — Яны ж параненыя, трэба весці».

Мінулі хлеў, між жывога плота з кіяшніку і маку, што буялі на агародзе, выбраліся на прыгуменне. Каля цёмнай сцяны гумна Аня прыпынілася, прыслухалася.

За гумном — поле. Туды хадзіць ноччу забаронена. Стараста гаварыў, што на гэта ёсць строгі загад.

Ці не заўважылі іх? Не, не заўважылі, здаецца.

Ах, якая цішыня вакол. Няўжо ж толькі што змерклася! Калісьці (дзіўна, гэта ж было менш за месяц таму назад, а здаецца, даўно-даўно) у такі час сяло як бы абуджалася пасля дзённай цішыні. Вярнуўшыся з поля, хутка павячэраўшы, збіраліся дзяўчаты і хлопцы каля прызваў. Усплёсквалі ў начным змроку звонкія маладыя галасы, час ад часу гамонку перабіваў вясёлы дружны рогат або раптоўны віск дзяўчыны...

— Пойдзем? — шэптам прамовіла Аня. Арына ціха адказала:

— Пойдзем.

Аня запыталася ў яе не таму, што вагалася — ісці або не ісці,— Арына ведала, што аб гэтым у сястры не магло быць нават думкі. Аня пыталася, ці не перадумала яна, Арына: Арына — не адна, у яе сям'я...

«Добра, што месяц яшчэ не ўзышоў,— супакоіла сябе Аня.— Трэба хутчэй спяшацца, каб не застаў ён».

Блізка, ледзь не з-пад ног, раптам, як стрэл, вырваўся пагрозны свіст. Арына трывожна прысела.

Лапочучы крыламі, у цемры штосьці праляцела.

— Гэта перапёлка,— сказала Аня.— Ах, каб ты!..

Яны ішлі разораю. Шапаткія каласы чапляліся за Аніны рукі, за адзенне, нібы прасіліся ўзяць з сабою. Але Аня

не заўважала гэтага, яна ўся была апанавана адным клопатам.

Цяпер недалёка. Цяпер хутка, каля трох бяроз.

— Стой, хто гэта?

Перад імі ў змроку ўстала цёмная постаць з вінтоўкай у руцэ.

— Сяргей? Гэта мы.

Чалавек адразу стаў лагоднейшы.

— А, сястра! А я думаў, што не прыйдзеш.

— Я ж казала — прыйду...

— Мала што казала. Рознае бывае...

Яны моўчкі слухалі тое, што гаварыла Аня. Сяргей першы адгукнууўся:

— Павел, Сцяпана панясу зараз я. Бяры гэтую...

Ён падаў Паўлу вінтоўку, узваліў з яго дапамогаю на плячо чалавека, які стагнаў і трызніў.

— Другі дзень так. Амаль непрытомны... Аслаб зусім,— сказаў Сяргей.

Павел дадаў нявесела:

— Плямы нейкія пайшлі па назе і па целу...

Яны падаліся ў вёску. Наперадзе — Аня, за ёй

Сяргей са Сцяпанам, потым Арына і апошні — Павел.

Цяпер Ані чамусьці стала спакайней і весялей. Можа таму, што разам ішлі байцы. А можа таму, што цяпер яна непакоілася толькі пра іх.

Да прыгумення і цераз агарод перабіраліся па адным, прыгнуўшыся, асцярожна. Спыняліся раз-пораз,

слухалі. Цішыня. Каля хлява Аня і Павел, пакінуўшы іншых, прыпалі да чорнай сцяны, яшчэ раз азірнуліся.

Цьмяна чарнелі поблізу купы дрэваў, высокіх, вастраверхіх, і нізкіх, раскідзістых, якія ціха, але неспакойна шумелі.

І вось яны ўсе ў хляве, на палацях, агорнутыя цемраю і духмяным, казытлівым пахам сена. Двое ляжаць, а Сяргей сядзіць поруч з Аняй. Арына пайшла ў хату, непакоячыся, ці не прачнулася Лорка.

— Сястра,— прашаптаў Сяргей,— як ты думаеш,— надоўга гэта ў яго, з нагой?

— Заўтра пагляджу рану, скажу.

— Эх, каб вылечыць хутчэй! Нельга цяпер нам сядзець...

— Што ж, ён застанецца пакуль.

— Нельга, сястра. Мы з ім на адным самалёце ляталі. Разам гарэлі... Пад Шаўлямі была такая справа... Ад немцаў, на зямлі, разам адбіліся. Там яму і пашкодзілі нагу. Я на сваіх плячах яго, можа, дзвесце кіламетраў нясу. Проста аж сам дзіўлюся, з чаго я такі цягавіты зрабіўся? Гэта ж не жарты — цэлы бамбардзіроўшчык, можна сказаць, на карку,— нявесела пажартаваў Сяргей.— Ён у нас быў чэмпіёнам па боксу ў часці — па цяжкай вазе.

Аня маўкліва слухала. Яна ўспамінала знаёмых сваіх танкістаў, маёра Бродкіна, гай пад Полацкам, каля якога вёў бой і згарэў апошні ў батальёне танк... І ёй было прыемна слухаць побач сіплы, крыху насмешлівы голас лётчыка,— гэта быў такі ж самы чалавек, як і тыя, з якімі яна спазнала горыч адступлення і боль страты. Яна адчувала сябе такой, якой была з танкістамі. Той жа звычны абавязак.

А галоўнае, справа — важная, патрэбная.

— Сястра, нашы далёка цяпер.

Ён так гаворыць, што не зразумееш, ці ён гэта проста кажа, ці пытае. Пытае, мусіць. Што яму адказаць? Сказаць праўду, што гітлераўцы ўжо за Полацкам, ці зманіць?

Не, такому нельга маніць.

— Далёка.

— Мусіць, ужо каля Полацка?

— Далей. Полацк у іх...

У хляве хутка пасвятлела, праз шчыліны прарэзаліся белыя вострыя нажы святла — узышоў месяц.

«Трэба ісці ў хату»,— узнялася Аня.

— Сястра, прынясі махры... Смаліць нешта ў грудзях.

— Прынясу.

Яна прыадчыніла вароты — толькі б не зарыпелі. Выглянула ў шчыліну: нікога, цішыня. Праціснуўшыся, зачыніла хлеў, хвіліну пастаяла ў ценю пад страхою. Цяпер можна ісці.

IV

На наступны дзень Аня агледзела Сцяпанаву рану. Правая нага, на якой вышэй калена гнаілася рана, распухла і пакрылася фіялетавымі плямамі, біў моцны пах гніення; плямы былі ўжо і на бядры. Сцяпан трызніў.

«Гангрэна».

Яна зразумела, што цяпер позна ўжо лячыць, што яна бяссільна дапамагчы чым-небудзь, і ёй стала горка.

— Ён паправіцца? — трывожна шапнуў Сяргей, спасцярожліва зірнуўшы на Аню.

— Паправіцца...— Аня схамянулася, пачала хутка перавязваць рану.

Скончыўшы перавязку, яна стала адразу спускацца па лесвіцы ўніз, не гледзячы ні на кога, нічога не гаворачы нікому. Сяргей палез услед.

— Кепска?

— Кепска. Ніякай надзеі. Памрэ.

— І нічога нельга зрабіць?

Аня не адказала. Узяла пустое вядро і выйшла на двор.

Увесь гэты дзень яна была як бы прыглушаная. Некалькі разоў прыходзіла да хлопцаў, праведвала Сцяпана: яму станавілася ўсё горш і горш.

Увечары ён памёр.

Сяргей падняў таварыша на плячо, вынес яго ў поле, да тых жа трох бяроз, дзе яны ляжалі ўчора. Аня прынесла рыдлёўку.

Капалі зямлю і хавалі Сцяпана моўчкі. Павел амаль увесь час курыў.

— Ну вось, далей пойдзем? — сказаў раптам Сяргей Паўлу.

— Пойдзем. Чаго ж сядзець.

Яны не захацелі, каб Аня праводзіла: самі знойдуць, карта і компас ёсць.

Вярнуўшыся апоўначы ў хату, дзе чакала сястра, Аня, як ніколі раней, адчула сябе пакінутай і адзінокай.

V

Дні цягнуліся нудныя, доўгія. Яна хадзіла па-

ранейшаму на поле, у лес, і ўсё чакала, чакала, марыла, што ўсё гэта зменіцца, што знойдзецца справа, сапраўдная справа.

Аднойчы пад вечар прыехала ў сяло варожая калона. Тры салдаты, гамонячы аб нечым, рагочучы, накіраваліся ў хату. Арына спалохана замерла. Адзін немец, высокі, з вострым падбародкам, загадаў даць вядро. Аня бачыла, як ён выйшаў на двор, выцягнуў вады са студні, стаў залiваць у машыну.

Калі ён вярнуўся, паставіў вядро на лаўку, Аня запыталася:

— Далёка фронт? — Заўважыўшы, што салдат не зразумеў яе, дадала: — Саветы, бальшавікі — далёка?

— Далёка...— адказаў за яго другі, маладзенькі, блакітнавокі, збіраючыся ісці.— Смаленск ёсць нямецкі, цяпер хутка Масква.

Ён стукнуў у грудзі.

— Будзем хутка там...

«Няўжо Смаленск ужо ўзялі? І на Маскву ідуць? Быць не можа»,— думала дзяўчына, сочачы, як яны ходзяць каля машын.

Хоць яна і не хацела верыць у гэта, ёй было трывожна. Да поўначы гаманіла Аня з Арынай, перабірала тое, што было, намагалася вызначыць, што будзе.

— Ты чакай. Бачыш, што робіцца,— супакойвала сястру, раіла ёй Арына.— Ты што, ты чалавек маленькі, дзяўчына... Што ты можаш зрабіць?

— Не магу я сядзець, Арына,— горача дыхала ў твар сястры Аня.

— А ты патрывай... Пара цяпер такая, што жыві ды аглядвайся. І галаву згубіць нядоўга. Яшчэ дзякуй богу, што не чапляюцца да цябе — усе ж ведаюць, што... настаўніца.

— Не магу я так! Не магу, ты разумееш?

Уранку Арына прыбегла ад суседкі і сказала ўстрывожана, што на дарозе каля Купін падарвалі машыну з гітлераўцамі, што дзевяць салдат забіта.

Аню гэта вестка ўсхвалявала па-свойму. Значыцца, ёсць людзі, што не марнуюць часу, не сядзяць так, як яна. Дзе яны, як іх знайсці?

Зноў нецярпліва, з надзеяю ўспомніла яна Андрэя Віткоўскага. Як з ім звязацца? Андрэй жыў раней з бацькам, але бацькі ўжо няма... Хто ж можа ведаць пра Андрэя? Цётка?

Вярнуўшыся ў прыцемках з поля, яна зайшла да Андрэевай цёткі.

— А хто ж яго ведае, дзе ён, вісельнік, — неспадзеўкі, злосна размахваючы рукамі, амаль закрычала цётка.— Ён і бацьку да згубы давёў.

— Не ведаеце? — не паверыла Аня: ёй здавалася, што старая лаецца няшчыра.

— От што! Калі табе жыццё надакучыла, то ты як сабе хочаш. А мяне не чапляй!

Аня пагаварыла яшчэ з адной жанчынай, муж якой калісьці сябраваў з Андрэем і, мусіць, недзе хаваўся тут, — жанчына таксама нібы не ведала нічога пра Віткоўскага. Некалькі разоў Аня хадзіла ў лес, дзе б маглі быць тыя, каго ёй так хацелася бачыць, але не знайшла нікога. Вяртаючыся аднойчы, яна наткнулася на гітлераўцаў,— добра, што несла ягады, не затрымалі яе, забралі ягады і пусцілі.

І вось, калі Аня ўжо амаль страціла веру ў тое, што хутка ўдасца знайсці сляды партызан, Андрэй аб'явіўся сам.

Вечарам, калі Аня, напаіўшы карову, выходзіла з хлява, яе хтосьці ціха гукнуў з цемры. Яна паставіла вядро, зайшла за рог хлява.

— Хто тут?

Яна пазнала хто — па голасу, але яшчэ не верыла,— вельмі ж доўга яна чакала! Перад ёй чарнела постаць, і хоць было цёмна, яна адчувала — яго постаць!

— Добры вечар, Аня,— проста сказаў ён.

Яна прывіталася. Столькі думала раней пра яго і ў думках столькі гаварыла яму, але тут тыя словы кудысьці вылецелі. Ён загаварыў першы: пачаў распытвацца, чаму яна вярнулася, дзе была гэты час, што рабіла.

— Я толькі ўчора даведаўся, што ты вярнулася.

— Кепска ж у цябе, відаць, разведка працуе.

Ён адказаў:

— У разведкі ёсць другія задачы...

— Вядома. Толькі штосьці вы так замаскіраваліся, што і не знайсці вас.

— Затое мы ўсіх, каго трэба, знаходзім... Але я прыйшоў не для таго, каб спрачацца. У мяне, Аня, ёсць справа. Важная справа. Зробіш?

Аня знарок памаўчала, як бы раздумваючы.

— Важная? Якая?

— Трэба пайсці ў горад, Аня... Мы хочам звязацца з нашымі людзьмі, што там працуюць. Яны табе раскажуць, як там справы... Мы ўсё не можам наладзіць сувязі... Ты зможаш пайсці?

— Добра,— сказала Аня.— Зраблю.

— Ты, Аня, улічы: зрабіць гэта не проста, задача твая небяспечная. Я табе дам тры адрасы, але ты будзь там асцярожна. Ёсць весткі: наладжвалі гэтыя дні аблавы. Можна наскочыць на засаду.

Аня слухала яго родны голас і адчувала не трывогу, а радасць, такую, якой яна не ведала з таго часу, як вярнулася.

— І калі можна — дастань, Анечка, медыкаментаў. Бінтоў, ёду, яшчэ чаго, што ўдасца. Да зарэзу трэба, разумееш?

Яна кіўнула галавой.

— Не падвядзеш? — Ён дадаў: —Не баішся?

Ён і раней быў задавака, а тут, калі яна апынулася ў такім становішчы, стаў яшчэ больш задзіраць нос. Падумаеш, калі ён партызан, калі ў яго вінтоўка, дык можна яму і крыўдзіць. «Не баішся?» Гэта яна збаіцца?

— Мог бы не гаварыць глупства. Скажы лепш — праўда, што немцы ў Смаленску?

— Не ведаю, Анечка. Газет і ў нас няма.

— Немец быў тут, выхваляўся, што занялі Смаленск, на Маскву ідуць... Я — чаго перадумала... а ты... эх ты!

— Не крыўдуй, Анечка, я так — к слову,— сказаў ён, нібы апраўдваючыся, і стаў шэптам дамаўляцца, дзе і калі яны спаткаюцца.

Калі ён пайшоў у цемру, Аня стаяла, глядзела ў яго бок, — доўга пасля таго, як ён знік з вачэй.

Яна адчувала, што ў яе жыцці толькі што адбылося тое вельмі важнае, якое яна чакала і аб якім яна марыла.

Скончыліся пошукі. Скончылася адзінокасць.

1947

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў